

משנה ה.

רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים
אלו בפסח לא יצא י"ח, ואלו הן פסח מצה ומרור,
פסח על שום שפסח המקום על בתי אבותינו
במצרים, מצה על שום שנגאדו אבותינו ממצרים,
מרור על שום שמררו המצריים את חיי אבותינו
במצרים.

י"ג נוי שלח אומר, וי"ג כל נוי, וכ"ה צמחניות וצירושלמי.
זד"ק רצן גמליאל אומר: ואלו הן, ליחא צירושלמי וצכת"י זד"ק
וצמחניות נאפולי: ונכור, צירושלמי וזד"ק כת"י צ' נכורים.
סנגאלו חצותינו, זד"ק צכת"י וצמחניות פיזרו סנגאלו נמלכים:
סנכורו הול רייס, זד"ק צכת"י סנכורו חת חיי חצותינו. וכוסחת
הרצ חלפס כל נוי שלח אומר וכו' וחלו הן פסח וכלה ומכור
וכו' על חצותינו צמלכים סנכאמר וחנרתם זכח פסח הוא
לה' וגו' נכור וכו' סנכאמר וינכרו חת חייסם צעזודה קסה
וכלה על שום סנגאלו סנכאמר ויחפו חת הצלק חסר הוליאו
נמלכים עוגות מלות. ולשון הרנוצ"ס צהלכותיו פ"ז ה"ה כל נוי
שלח אומר ג' דצרים חלו צליל ע"ז לח ילח י"ח וחלו הן פסח
וכלה וכו' סנכאמר וחנרתם זכח פסח הוא לה' וגו' נכור ע"ס
סנכורו הנמלכיים חת חיי חצותינו צמלכים וכלה ע"ס סנגאלו
ודצרים החלו כולן כקרחין הגדה. וצפ"ח צקדר עשיית מלות חלו
כחצ, ונחזיר השולחן לפכיו ואומר פסח זה שאנו אוכלין על
שום שפסח הנקום וכו' סנח' ואנרתם וגו', ומגזיה הנכור צידו
ואומר נכור זה שאנו אוכלין ע"ס סנכורו הנמלכיים וכו' סנכאמר
וינכרו וגו', ומגזיה הנמלה צידו ואומר וכלה זו שאנו אוכלים
ע"ס שלח הקפיק צלקס של חצותינו להחמיץ עד סנגלה עליהם
הקצ"ה וגחלם ניד סנכאמר ויחפו וגו', וצמון הזה אומר פסח
שהיו חצותינו אוכלין צמון סציהנו"ק קיים ע"ס שפסח הקצ"ה
וכו' ואומר לפיכך וכו'. וצקדר הגדה שלו רג"ל כל שלח אומר ג'
דצרים חלו צפסח לח ילח י"ח פסח וכלה ומכורים פסח שהיו
חצותינו אוכלים צמון סציהנו"ק קיים על שום מה על שום שפסח

המקום וכו' שנא' ואמרתם וגו' ויקד העם וישתחוו ואלה זו שאנו אוכלין ע"ש מה ע"ש שלא הקפיק צלקס של אצותינו להחמיץ עד שנגלה מלך מלכי המלכים הקצ"ה וגאלם מיד שנא' ויאפו וגו' וגם לזה לא עשו להם מוריס אלו שאנו אוכלים ע"ש מה ע"ש שנא' המלכיים וכו' שנא' ויאמרו וגו' אשר עצדו צהם צפרך. וצקדר רב עמרם גאון הכדפס המאמרים מקוטעין, ר"ג היה אומר וכו' פסקה שהיו אצותינו אוכלין וכו' מלה זו שאנו אוכלין וכו' מרור זה שאנו אוכלין וכו'. והנה צגמרא שלנו נתוספו הפסוקים (צקיימי מחצרות לרמוז שלא היו צמטנה) שנא' ואמרתם וגו' ויאפו וגו' שג' ויאמרו וגו'. והעיר צד"ק צצכט"י צ' וצמטניות וצירושלמי וצגמרות וויכיליאה צקיליאה ולוצלין ליחא ושנתוסף עפ"י המהרש"א, עוד העיר על הסידור צצמטניות כחפולי פ"ז וצירושלמי וצרי"ף רח"ש ורמז"ס פ"ז ופ"ח וצגמרות וויכיליאה וצקיליאה הסידור פסקה מרור ומלה.

מעשה כשנשקף על שינוי נוכחאות אלו, הם א' דצקלתן הסידור פסקה מלה ומרור, וצקלתן פסקה מרור ומלה, ב' דצקלתן ליחא לשום פקוק לראיה, וצקלתן ג' פסוקים לראיה לכל ג' דצרים, וצרמז"ס פ"ז אינו מציא רק צפסק ואמרתם זצח פסקה הוא, ג' ההוקפמה שאנו אוכלין וכו' שהיו אצותינו אוכלין וכו'. ויראה לי שעיקר הנוקחא דצרי ר"ג כונו שהיא צרמז"ס פ"ז, דמקרא ואמרתם זצח פסקה יליף ר"ג מלות אמירה, וע"כ היה אומר כל מי וכו', שאף שילא צחוצח פסקה מלה ומרור לא ילא י"ח צהגדה, לפי דצרים אלו צכלל הגדה כמ"ש הרמז"ס, וכן פי' התשצ"ץ צקדר הגדה שלו, לא ילא והגדת וכו' (ודלא כחוי"ט עיי"ש), וכ"כ ודצרי התוספות שכתבו צד"ה ואמרתם וגו', פי' צחמירה של"ל פסקה זה שאנו אוכלין ואיתקט מלה ומרור לפסקה, ול"ל כמי מלה זו מרור זה וכו', ומזה ראה שאין המקרא לראיה על שפסק וכו' אלא על חיוצ החמירה. ור"ג הלכה השמיענו ולא עופס דצרים לאומרן, ואח"כ כשתיקנו הטופס הוסיפו הפסוקים צמלה ומרור שהם הם צכלל הגדה, וצקידור הלכה של ר"ג עיקרו פסקה מרור ומלה, והקדים הפסקה שהוא עיקרו של חג, ואח"כ קידר מרור ומלה כקדר המאורע, שנא' חת חייסם וגאלס השם, אצל כשתיקנו הטופס לאמרו קידרום כקדר מלותן פסקה מלה ומרור שכן כתיב ומלות על מוריס יאכלוהו, וע"כ כשקידר הרמז"ס

ההלכות קדרן פסק ונרור ונלה אונס בקדר הגדה שלו קידר פסק
מלה ונרור. ועפ"י דרכנו למדנו שנוקח שהיו חצותינו אוכלין, שאנו
אוכלין, אינו נדברי רצן גמליאל, וע"כ אין להכריע אם הוא ר"ג הזקן
שהיה צמון הצית או ר"ג דיצנה אחר החורבן, אונס מלשון
הרמב"ם צפ"ח שכתב פסק זה שאנו אוכלין וכו' וזוה"י אומר פסק
שהיה חצותינו וכו' נראה שהוא קוצר דר"ג הזקן אמרה, וזוה
צטילין דברי החשב"ץ בקדר הגדה שלו שהציה ראייה מלשון שהיו
חצותינו אוכלין וכו' שמשנה זו אחר החורבן נשנית ואיכה נר"ג
הזקן שהיה צמון הצית, שצמנת זו הנוקחא מואחרת היא.

ובמה שהוקיפו צטופק זה שלא הספיק צליקס וכו'. הוא כמו
שכתב הרמב"ע צפקוק שצעת ימים ונלות האכלו (שמות י"ג, ט"ו),
ועם ונלות האכלו, זכר לאכילתם צלחתם ונולדים, כי לא ליה
שיאכלו ונלות רק הנאכלים עם הפסק לפני חלות לילה, רק
שצעת ימים ליה לאכול ונלות להיות זכר לאשר קרה לכם צלחתכם
ונולדים, כי אם כתוב כי לא חמוץ (שם שם ל"ט), ואילו היו וניחים
הנולדים שיחנהמהו מעט היו ונחמילין עיקתכם וכו'. וכן כתב
הרשב"ם צפקוק ושורתם את הנולות (שם י"ז) לאוכלם ציום הזה
לזכרון כי צעלם היום הזה הנולתי וגו' ולא הספיק צליקס להחמיץ
כדכתיב ויחפו את הצלק וגו'. ולריך לווער לדעתם שאין ווקדס
ומואחר צתורה. ורצינו נקיס צפי' הרצ אלפק כתב שאנו יכלו
להתנהנה היו ונחמילין אותו דפקח ונלרים לא נהג אלא לילה ויום
כדאיחא צפקח שני ולנחר היו ונותרין צונלכה וצחמוץ ולפיכך
אינו יכלו להתנהנה החמילו עיקותיהם ללורך נחר שלא הוזהרו
צבל יראה אלא מתוך שלא היה להם פנאי אפואוהו ונלה וזכר
לאותה גאולה נלעוו צאכילת ונלה. ומ"ש צפקח שני, פרק וי שהיו
עמא קראוהו פקח שני, ושם חנן מה צין פקח ונלרים לפקח דורות
וכו' ונאכל צחפזון צלילה אחד ופקח דורות נוהג כל שצעה. וצעל
חוי"ט נתקשה צו וכתב. ומ"ש היו ונותרין צונלכה וצחמוץ אינו
נוצן לך, דאי לראות חמוץ אף צלילה לא נאקרו וכן צונלכה,
ואי לאכול גם ציום נאקרו, ור"ל דפקח ונלרים חמוולו נוהג יום
אחד. אונס ציאור דברי הר"ן הם, שנומרת הפקח ילאו ונלוחו
היום היו להם סיורי ונלה ומרור וכו' עיי"ש צנו"ע (אות ל"ה),
ואם היו יכולים להתנהנה היו ונחמילין עיקותם ללורך נחר ליום

ט"ז שלח הוזהרו בצל יראה ציוס ט"ו, חבל צלילה וודאי נאסרו
ט"א להיות חונן עוהס צצית וטוס לא תשחט על חונן דס זצחי,
והיינו כל הלילה דצקרצכות הלילה הולך אחר היום וכמו כן היו
חקורים צמלחכה חזמן שחיעת הפקח וחינך טופורש צירושלמי
ריש וקוס שנהגו ויליף לה החס ון תוצח את הפקח שאינו צדין
שמה עקוק צמלחכתך וקרצנך קרצ, והלילה הולך אחר היום
שחלצין מחלכלין והולכין כל הלילה, חונס על פי' החשצ"ץ
צהגדה יש לחווה שכתב כי חס יכלו להתחווה היו מחמיצין צלקס
כי לא הוזהרו על חכילת חונן עדיין חלל על חכילת הפקח וכו',
זה תימח דודאי פקח מלכיס חיוולו כוהג יוס אחד.

א ח' קשיא הא קשיא דחיוצ מלה צלילה הראשון עכ"פ מיהוה
הוס חפי' חס הקפיק צלקס להחמיץ ואכן בחיוצ מלה צלילה הראשון
קיימינו, וכתב צעל שצולי הלקטו צסס ר' ישעיה שאמר כך פירושו
מכיון שהקצ"ה רואה את העתיד לופה ווציע מה שעתיד להיות על
כן לוס מצערב על הנכ של מחד, וצאצדירהס הצ"ח צסס ר' יוקפ
קומי צקגנון אחר והוא, שמה שנלעוו על המלות קודס לכן היה
ע"ש העתיד שהסס יודע העתידות ידע שהיה להס ללחא מעלרים
צחפזון וחפי' חס היו חוליס לא היו יכוליס להחמיץ צלקס לוס
לאכול הפקח על המלות ומרורים ולאכול שצעת יוסי מלה.
והחומס כי חלו הדצרים חיינס ומשכין את הלצ, וחומר חני ציסובן
של דצרים דצגמרח (ק"כ ע"ח) חיפלגי רצח ור' אחא צר יעקב
אי מלה צזמן הזה דאורייתא או דרצנן, דרצח ק"ל דאורייתא דלאו
צפקח תליא דמיהדר הדר ציה קרח צערב תחבלו מלות, ורצ אחא
צר יעקב חמר דההיא מיצעיא ליה לעומא ושהיה צדרך רחוקה,
ומייתי סס צרייתא כוהיה דרצח, דתני צה, ששה יוסי רשות
וכו' יכול חף לילה הראשון רשות ת"ל על מלות ומרורים יחבלוהו,
חין לי חלל צזמן שציהמ"ק קייס צזמן שאין ציהמ"ק קייס מניין,
ת"ל צערב תחבלו מלות הכחוב קצעו חוצה. נאלינו חומריס
שצמלרים נלעוו וחבלו את הצער וגו' ומלות על מרורים וגו',
וחס"כ נלעוו לדורות ושמרחס את המלות כי צעלס היום וגו'
צערב תחבלו מלות, ועל כרחך חין מוקדס ומחור צתורה שצאו
סס דצרים שנחנורו נשעתן ודצרים שנחמרו לדורות, שהרי הוא
חומר כי צעלס היום הזה הולחתי וגו', וקיפר המחורע הזה היא
למטה צפרשת ויהי צחלי הלילה, ושס נחמר ויחפו את הצלק

וגו', והנה עם קרבן הפסח נלעוו על המלות שכל הלחם הנזכר עם הקרבן הוא מלה חוץ ונשתי הלחם וקלח מלחמי תודה, ואפי' לחם הפנים של מלה היה, ואח"כ ע"י המאורע שלא הספיק בלקס וכו' נלעוו קתם צערב תאכלו מלות, ואפי' אם אין קרבן לזכר המאורע, אלא שלא נכתבו הדברים כקדר, שאין מוקדם ומאוחר בתורה, ומלה זו שאנו אוכלין הוא ע"ש שלא הספיק בלקס להחמיץ, ור"ג כשאומר מלה ע"ש שנבאלו חבותינו מולרים, כוונתו שאכילת מלה לעלמה היא מלה אפי' בלא קרבן על שום שנבאלו, ומפורש הוא במקרא לחם עמי כי בחפזון ילחם מארץ מלרים (דברים ט"ז, ג').

ויראה לי דודאי עיקר הנוסחה היא ר"ג היה אומר, ור"ג הזקן הוא, ואחי רבי לאשמועינן הכי שאלות מה נשתנה הכי תיקון, ואמר שר"ג היה אומר שבקפור הגנות והשבח ודרשת הפסוקים מארמי ארצד חצי לא ילא י"ח עד שיודיע עעמן של פסח מלה ומרור שזו היא עיקר הגדה לבנים, ולכך תיקנו שאלות מה נשתנה, והיו עיקרן של השאלות ג' דהיינו ללי מלה ועיבול דהיינו מרור, אלא שנשתנה קידרן כפי מה שהיו מציאין, ואח"כ עשו מהן ד' שאלות, שקידרו הכל על מנין זה, ד' כוסות, ד' פסוקים, וכנגד ד' צנים דצרה תורה. ודרכו של רבי צושנה כך לקטום ואח"כ לפרש, ד"ו שקתם צריש צרכות מוצירין יל"ו צלילות, ואח"כ מפרש אמר ראצ"ע הכי חכי כבן שצעים וכו'. וצתה הכי עשו מוקדרי ההגדה מדברי ר"ג עופס לקרא אותן ולחונקן. ועי"ז נעשה כל קדר הגדה זו כקדר הדרכות שציתיהם, שמתחיל ילמדנו רבינו צהלכה, ואח"כ דורש צהגדה, ולצקוף חוזר אל השאלה ולענין מה דשאלנא קדמויכון. אף כאן מתחיל צשאלות מה נשתנה, ודורש מארמי ארצד חצי, ולצקוף אומר עעמן של אלו השינוים.

בבל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים.

בד"ם העיר דצכ"י ח"פ וצקמ"ג עשין מ"ח הגי' להרחות. וצמפרשי ההגדה העתיקים נמלא צזה נוקחאות שונות י"ג להרחות וצמנצ"ס פ; להרחות וצקדר הגדה שלו לראות. עוד העיר דהאי

שכאמר והגדה לצנך וגו' ליתח צכתי" צ' וצונשכיות פיזרו וצקדר
הגדה של הרמז"ס. והאי צצח איהא לה צונשכיות וצונשכה שצירושלמי
אונס צרצ אלפק וצרח"ס ליתח לכולח צצח. ורתיתי צפי' הריעצ"ח
לקדר ההגדה שכחצ, ר"ג היה אומר וכו', התחיל צונשכה וקיים
זה ונחן הצרייתח והחוקפתח צחמלע. ופי' צכל דור ודור חייצ
חדס כל יחיד ויחיד וכו'. וכן צפי' החשצ"ן כתצ, צכל דור ודור,
זאת ההלכה כאמרה בצמרח אחר העשכה של ר"ג לומר כי הוא זה
וומלות הגדה וכו', ועל צצח דלפיכך כתצ זהו לשון העשכה אחר
עשכה ר"ג וכו'. ומכל זה מוכח צצצח זו אינה עון העשכה, גם
ועהעצ"ס יק להוכיח כך. האומנס כי צקדר הגדה שלו איתח לה,
והכי גריק לה, וצכל דור ודור חייצ חדס לראות את עלמו כאילו
הוא ילח ומלרים שלח את מצותינו צלצד גחל אלח אף אוחנו
גחל שח' ואוחנו הוליא מעס לוען הציח אוחנו לתח לנו את
הארץ אשר נשצע לאצותינו. וכנוקחח זו היא ג"כ צשצולי הלקע
אלח דג' צלצד גחל הקצ"ה, וירחה שזה הקר צרמז"ס צע"ס, חצל
צפ"ח צקדר עשיית מלות חלו צליל ע"ו ליתח להאי צצח אלח
אחר שהציח דצרי ר"ג כתצ ואומר לפיכך חנו חייצים וכו'. אונס
צפ"ז וייחי להאי צכל דור ודור והכי גריק לה התס, צכל דור
ודור חייצ חדס להראות את עלמו כאילו הוא בעלמו ילח עתה
מעצוד מלרים שח' ואוחנו הוליא מעס וגו' ועל דצד זה- לוח
הקצ"ה צתורה וזכרת כי עצד היית חלו' כאילו אתה בעלמך היית
עצד וילחת לחיות ונפדיח. וועתה חס נפרנס דצרי הרמז"ס
שלח יהיו קותרים זה את זה על כרחינו כאמר שצפ"ז הוא אומר
להלכה שחייצ חדס להראות את עלמו צמעטיו וצפעולותיו צפני
הכל כאילו הוא בעלמו ילח מעצוד לחיות, חצל לח סיהח זה
העאמר עופק קריאה צמה שמחויצין לקרות צליל ע"ו, ונכך לח
נזכר זה המאמר דצצרי צפ"ח. חצל אחר שכצד הכהיגו הקדמונים
שלפניו לאמרו קידרו צקדר הגדה, וחילו שהנהיגוהו לעופק קריאה
סינו צו ונלת להראות לומלת לראות סיהח רוחה את עלמו כך
והקריאה היא לזרז את עלמו, וע"כ כתצ צפ"ז להראות וצקדר
הגדה לראות. ומוקגנון לשונו כמי מוכח שאין מקורו וועשכתנו
כמו שהיא עתה לפנינו, שאין מדרכ הרמז"ס להוסיף צהלכות ונה
שלח ואלח דחז"ל, וע"כ זה שכחצ ועל דצד זה לוח הקצ"ה צתורה
וזכרת וכו' הוא לו מאיזה מקור שנעלס לנו. ורתיתי צחצודרהס

שכתב ג"כ זהו שאמר הכתוב וזכרת וגו' כאילו אחת צעלמך היית
עצד ונפדית. ואולי שהעתיק הדברים מהרמז"ס.

ובגמרא גרסינן עלה דמחניטין, אמר רבא לריך שיאמר
ואותנו הוליא מעם וגו'. ופי' הרש"ס פקוק זה ואותנו הוליא
מעם שלריך להרחות את עלמו כאילו יל"א מעם שאף אותנו גאל
הקצ"ה. ומפירושו זה נובח דהוה ליה צונטנה צצא צבל דור ודור
ופי' דרבא עלה דאותה צצא קאי. אמנס צכת"י צד"ק גרסי צגמרא
קיעעא מהענטנה ורישא ועלה הא דרבא, ופי"ג החס, רב"א כל
שלל אמר וכו' אלו הן פקח מלה ומורו, ורבא אמר ולריך שיאמר
וכו', והעיר צעל הד"ק צהגהותיו של"ל אמר רבא. ולפי זה רבא
ארישא קאי, ונוקדד הגמרא שלנו נמי מוכח דרבא ארישא קאי,
דצתח הכי אמר רבא מלה לריך להגציה ומורו לריך להגציה וכו';
זה ודאי אצצא דרישא קאי כשאומר מלה זו מורו זה, ול"ל ואמר
רבא, וב"ה צכת"י ח"פ צהגהות הד"ק וב"ה צרב אלפס, וירחא
דעעמא דרבא שאומר צולה ע"ס שנגאלנו לצותינו ומלכיס ומייתי
ויאפו את הצלך וגו', ומהאי קרא לא משמע שהקצ"ה גאלס אלל
כי גורשו ומלכיס, וע"כ אמר שלריך להוסוף ואותנו הוליא. איצרא
שעדיין חני כבוד צזה שהרי הוקרא ויאפו וגו' נמי אינו נעיקר
המשנה כדחזינא לעיל, ועוד תימה צעיני שהרמז"ס לא הביא הא
דרבא צהלכותיו, ואי לא דנוקתפיכא הו"א דנוקחא ורבא אמר ולריך
שיאמר עיקר, אלל דקטיעא רישא דגמרא, ואולי נאמרו אלו הפקוקים
מחזיה אמורא, שהם כעת לפנינו צונטנה צרב. אלפס ונתוספו לפנינו
צונטנה, ועלה אמר רבא, ופקק הר"ס הלכתא כהאי דפליג רבא
עליה. ומאי דנוקתפיכא, הוא לפי צצנוקחת הרצ אלפס נמי איתח
כמו צגמרא שלנו. אמנס עכ"פ צצא צבל דור ודור אינה מהענטנה
אלל כיחוספה צה.

לפיכך אנתנו חייבים להודות דהלל רשבה לפאר
לרומם להדר לברך רעלה ולקדם דמי שעשה
לאבותינו ודנו את כל הנסים האלו. הוציאנו
מעבדות לחירות מיגוז דשמחה ומאבל ליום טוב
ומאפרה לאור גדול ומשעבוד לגאורה ונאמר לפניו
הרלויה.

במשנה שזירושלמי הגי' לפיכך חנו חייבים להודות לשבח
לפאר לרומם לנלח לגדל למי שעשה לנו חס כל הנקיס האלו
והוליאנו מעצדות לחירות ונחמר לפכיו הללויה. וצרכ חלפס הגי'
לפיכך חנו חייבים להודות ולהלל לשבח לפאר ולצרך למי שעשה
לחצותינו ולנו חס כל הנקיס האלו והוליאנו מעצדות לחירות
ונחמר לפכיו הללויה. וצרכ"ס הביח המשנה וג' ולפאר ולצרך
ולרומם וכו', וק"ג להדק, וכן ל"ג ומשעבוד לגאולה. וצרכ"ס
פ"ז ליתח להח צח כלל, אלח מתחיל שס הלכה ז' לפיכך כסקועד
חדס צלילה הזה וכו', ולדעתי מלח לפיכך חין לו שס פוס ענין,
וירחה לי שהיה כתוב לפיכך וכו', ונקטעה מלח וכו', וכסקיענו
האחרונים צרכ"ס קיעני הלכות, שאינס דפוסקיס הישנים וצכת",
ערכנו הדצרה הלכה ז' ל"כ כסקועד חדס וכו'. חמנס צפ"ח כתוב,
ואומר לפיכך חנו חייבין להודות להלל לשבח לפאר להדק לרומם
לגדל ולנלח למי שעשה לחצותינו ולנו וכו' והוליאנו מעצדות
וכו', ולח ג' ומחצבל ליו"ע, וכן ל"ג ומשעבוד לגאולה. וצקד הגדה
שלו הגי' לפיכך חנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם
לגדל ולהדק ולנלח למי שעשה לנו ולחצותינו חס כל הנקיס
האלו והוליאנו מעצדות לחירות ומשעבוד לגאולה ומיגון לשמחה
ומחצבל ליו"ע ומחפלה לאור גדול ונחמר לפכיו הללויה. וצקצלי
הלקט הגי' לפיכך חנו חייבים להודות להלל לפאר לרומם להדק
לצרך ולגדל ולקדס למי שעשה לנו ולחצותינו וכו'. וצכת"י ד"ק
ליתח מיגון לשמחה ומחצבל ליו"ע ומחפלה לאור גדול, וכתב
צבגהותיו וכן ליתח צרי"ק כת"י וצכת"י צ' וצמטניות פיזרו
וצירושלמי וצרי"ק ושס ליתח כמי ומשעבוד לגאולה, ושס והוליאנו,
וצמטניות נחפולי ליתח ומשעבוד לגאולה וכן ליתח צרכ"ס, צכת"י
צ' להדק לרומם לגדל ולנלח, וצמטניות פיזרו לשבח לרומם ולפאר
לגדל לנלח ועיין צירושלמי וצכת"י ח"פ ליתח לצרך לעלה וכן
ליתח צקד ר' עמרם גחון וצחצודרהס ולא הוו אלח שצע הודאות
כמ"ס צחוקפות, וצרי"ק כת"י לפאר לרומם לגדל ולצרך והוו ג"כ
ז', וצמטניות נחפולי ליתח לצרך לעלה ולקלק, והקדק לרומם
ולפאר ולהדק. וז"ל החוקפות יש חומרים שצע הודאות ולא יחר
כנגד ז' רקיעים, וצמרכי כתב יש ז' הודאות כנגד ז' רקיעים
ויש שמוסיפין לומר לקלק וא"כ ח' הודאות הם והשמיעי נגד רקיע
של החיות, והתוי"ע הביח דצרי ההוב' וצכת", ואי משום הא יש

לי לקיים גי' הקפד דתשעה רקיעי הוה, דז' רקיעי לשצעה כוכבי
לכת ושניני לנזלות ותשיעי הנקיף וכו' והוא נקרא רקיע היומי
כו"ט הרנוצ"ס צפ"ז וזה יקודי התורה והוא הנקרא ערבות, וצעירי
היא חומר לני שעשה וכו' שהוא רובצ ערבות ית' זכרו וכו'.
וצפי' הרינוצ"א על ההגדה ראיתי שכתב, לפיכך אהכנו חייבים,
צומכילתין ואמרתם זבח פסח הוא לה' צא ללמדך שכל מי ששומע
הנקים הללו לריך לשצח ולפאר ולרוום וכו', וכל הלשונות הללו
של שצח הם צפרקי היכלות עד ולעלה, ואין ראוי לומר ולקלק
לפי שנופל צו לשון גנאי כו"ט לעג לקלק, וצומכילתא כך הגי'
ולעלה, ולפיכך חנו אומרים כל לשונות של שצח חלו מוסט דאמרינן
צומכילתן, וצני ישראל יולאים ציד רעה שהיו מלריים מחרפין ומגדפין
צבל מיני גידופין וישראל מרומין צבל מיני שצח וכה"א לריח
שנניך עוצים א"ר ינאי הראשונים ריח שמיים אמרו לך חבל חנו
כשצחנו לים לא הכחנו לשון שצח שלא קלקנו לך. אונס לפנינו צפי"צ
צפ' ואמרתם זבח פסח ליתא הכי, ואולי קטעוהו המעתיקים
(ולפ"ז יש לקיים נוסחא וגומר עיי"ש צו"ע אות כ"א וזהו קספה),
וכן צפ' וצני יולאים ציד רעה פ' צשלח פ"א הוא צומכילתא
שלפנינו צבגנון אחר, ולא החכר שם ר' ינאי, חבל צשה"ש רצה
הוצא צסם ר' ינאי צריה דר"ש כל השירים שאמרו לפניך האבות
ריחות היו חבל חנו שמון תורק וכו', והוא קבנון אחר. והתשצ"ז
כתב צפ' ההגדה ויש כהן ה' הודלות כנגד ד' נקים הוליחו
מעצלות וכו' שהם ד'. ולפ"ז גי' אחרת היתה לו צומסנה צהודלות
וצנקים. עוד כתב, י"א שאין ראוי לומר לקלק שהוא לשון ציון וכן
אמר ר' עמרם גאון, חבל צבותינו ז"ל הם משהמשין צו לשון שצח
וכו'. אונס צקדר ר' עמרם הנדפס לפנינו הנוסחא לפיכך אהכנו
חייבין להודות להלל לשצח לפאר לרוום ולקלק לני שעשה וכו'.
וצהגדת האצרכנאל ל"ג לעלה ולקלק. וצאצודרהס, שצעה עניני
שצח כנגד ז' רקיעים והם להודות להלל לשצח לפאר לרוום להדר
ולקלק וכו' והוא כנוסח ר"ע גאון שלפנינו. ורואה חני להעיר
שצונס' קופרים פי"ד הי"צ איתא, ועוד לריך לומר (צהולאת התורה)
על הכל יתגדל [ויחקדש, כן הגיה הגר"א וב"ה צקידורי תפלות
שלפנינו] וישתצח ויתפאר ויתרוום ויתנשא ויתעלה ויתהדר ויתקלק
וכו'. וצס' תפלות שלפנינו ליתא ויתעלה ויתהדר ויתקלק. וצנוסח
וצמקלות רצצות וכו' צקידורי תפלות שלפנינו להודות להלל לשצח

לפאר זכרונם להדר לצדק לעלה ולקלק , ובסדר נשנות הן הם יודו
ויזכרו ויבצחו ויפארו וירוממו ויערילו ויקדשו וימליכו וכו', ובנוקה
זרבת השחר לפיכך אהנו חייבים להודות לך ולשצחק ולפארך ולזכרך
ולקדש וכו'. ועכ"פ מראין הדברים שטיקרו עופס קלר היה צין
בהולאות וצין זכאים ואח"כ הוקיפו זו הנוקדים כל אחד ואחד
כפי דעתו.

ונאמר לפניו הררויה. זד"ק זכתי ונאמר לפניו שיר
חדש הללויה, ובחוסמות כהנו, ה"ג ונאמר לפניו שירה חדשה וכן
נודה לך שיר חדש על גאולתנו להבי תניא צומכילתא כל השירות
לשון נקצה חוץ משירה דלעמיד דלשון זכר וכו' וכן יקד הפייט בזולת
אי פתרוק וכו', ובהגהות המרדכי, הג"ה ונאמר לפניו שירה חדשה
אצל לא גרסינן שיר חדש לשון זכר וכו' וגרסינן ונודה לך שיר חדש
לשון זכר וכו', וכ"ה שם בחו' המרדכי, ובפי' בגדי ישע על המרדכי
רמז על תשובת מהרש"ל צענין זה, וכחצ ולפי גי' זו לריך לומר
ולנקוד ונאמר שהוא לשון עזר כמו ונאמר אל אדוני, ובס"ס ר"י
צללאל הביא שנקד ונאמר צקגו"ל תחת הנו"ן דהא שירה חדשה ר"ל
אז ישיר שהיא נאמרה צלשון נקצה וכו', וסיים שם ומו"ו תיצת
הללויה הנזכר צומכה לא אחיא לפי הגי' הזו שפיר וכו'. וע"ע צטו"ז
וצמג"א צאו"ח קי' תע"ג קעיף ז', אמנם צרב אלפס וצרא"ס וצרוצ"ס
ובקדר ר' עמרם גאון הנוקחא ונאמר לפניו הללויה. ור"י עומדן
בהגדה שלו כתב ונאמר לפניו הללויה כ"ה הנוקה הנכון ואף הגורס
שירה חדשה חין תופסין אותו על כך אך לא יעשה כן לשנות הניקוד
בונאמר כמו שזדו האחרונים מלצס לשון זר שלא היה ושלח נצרה
לא מתורגס ולא נקרא.

משנה ו.

עד היכן הוא אומר. בש"א עד אם הבנים שמחה
ובה"א עד הרמיש רמעינו מים, וחותרם בגאורה.

גמרא הביאו פלוגתא זו בנוקחא אחרת צצרייתא. צס"א
עד צלאת ישראל ומאלרים וצה"א עד לא לנו ה', וכחצ צחוי"ט
דעמא דצ"ט למהר צסציל התינוקת שלא ישנו, וטעמא דצ"ה

דבוממור הסני נזכרה צו קריעת ים סוף טלח"כ חותם בגאולה.
ואומר חני דצ"ט סצרי טעל זומור ח' יכול הוא לחתום בגאולה
סהרי הוא אומר עצדי ה' ולא עצדי פרעה, וצ"ה סצרי דעדיף
הוא לומר גם בלחם ישראל ממלרים שהוזכרה יל"מ צפירוס וחל"כ
חותם בגאולה, ועוד חני אומר דהאי למי טעסה לאצותינו ולנו חת
כל הנסים האלו והוליאנו מעצדות לחירות, הכי פירוסו לאצותינו
בגאולת מלרים ולנו בגאולת צבל, שקודם חורצנו של טיעוס נחקנו
אלו הדצרים, וזה המומור הללויה הללו עצדי ה', נחקן לעולי צבל
סחזרה העערה לירושלים והיה טס ה' גדול צגויס כמ"ט מלאכי
(ח', י"ח) כי מומרה טנוט עד מצואו גדול טמו צגויס וגו', ועל
ירושלים הוא אומר חס הסצנים טמחה וכמו טפי' רט"י טס, וכל
סגנון המומור מוכיח כך. וסצרי צ"ט דעל זומור זה יחסום בגאולה,
דגאולה דהטחל לנו עיקר, וצ"ה סצרי עיקרו של חג הוא על
יל"מ ולכך יחסום על בלחם ישראל ממלרים, וצירושלמי גרסינן
חמרו להן צ"ט וכי ילאו ישראל ממלרים טהוא מזכיר יל"מ (כלו')
דיליאה קודם חלות לא הוה) חמרו להן צ"ה חלו ממתין עד קרות
הגצר חדיין לא הגיעו לחלי גאולה (דיליאה ציוס הוה) היאך
מזכירין גאולה וחדיין לא נגאלו (כלו') ועוד היאך חותמן בגאולה)
והלל לא ילאו חלל צחלי יוס טנח' ויהי צעלס היום הזה הוליא
ה' (טמות י"צ) חלל מוכיון טתחיל צחלוא אומר לו מרק (פי'
גמור), הטיצ רצ חצינח צר סחורח לא בצר הזכיר על הכוס, כלו')
לצ"ט פריך הרי הוא מזכיר הגאולה צקידוס על הכוס. וצרייתח
היא צחוקפתח דערצי פסחים צעינוי קלת, וזה מוכיס למה
טחמרתח טצ"ט חמרו טגאולת צבל מזכירין ולא גאולת מלרים
טעדיין לא נגאלו דגאולה קודם חלות לא הוה, טהגאולה מתחלת
מן ויהי צחלי הלילה טהוכו הסצורים וע"כ חין לומר בלחם
ישראל חלל חמר חלות, וצ"ה דמו סצרה זו כמ"ט חילו ממתין
עד קרות הגצר וכו'.

ר' טרפון אומר אשר גאלנו וגאל את אבותינו
ממצרים ולא היה חותם, ר' עקיבא אומר כן ה'
אלהינו ואלהי אבותינו גיענו למועדים ולרגלים
אחרים הבאים לקראתנו לשלום ישמחים בבנין

עירך וישיים בעבודתך ונאכל שם מן הפסחים ומן הזבחים וכו' עד בא"י גאל ישראל.

והשאר קיעו העתיקים, וזמנה שזמניות מן הזבחים
ומן הפסחים, וזמנה שזמניות הגי' וגאל את אבותינו ממצרים
והגיענו הלילה הזה ואינו חותם רע"א כן ה' אלהינו יגיענו לרגלים
הזבחים לקראתנו וכו' ששים בעבודתך וזמנה צית מקדשך ושם
נאכל מן הפסחים ומן הזבחים אשר הגיע דמם על קיר מוצחך
לרלון ונודה לך על גאולתנו זל"י גאל ישראל. ובקד ר"ע גאון
נוסחת הזכרה כמו שהיא זמנה לפנינו, ושאר קיעו שקיעו
זמנה שלפנינו נוסחתו, שיגיע את דמם על קיר מוצחך לרלון
ונודה לך סיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו זל"י גאל ישראל.
וצר אלפס הגי' ואינו חותם וכו' ה' אלהינו יגיענו וכו' לקראתנו
בשלוש וכו' ומן הזבחים שהגיע דמם וכו', והשאר כמו שהיא בקד
ר"ע גאון. וכ"ה זכר"ש אלל דג' לשלוש, וג' ומן הפסחים אשר
יגיע וכו'. וזמנ"ס פ"ח וחותם זל"י וכו' והגיענו ללילה הזה
לאכול זו מלה ומורים, וזמון הזה מוסיף כן ה' אלהינו ואלהי
אבותינו וכו' ומן הפסחים שיגיע דמם וכו' כקד ר"ע גאון,
ובקד הגדה שכו הגי' והגיענו הלילה הזה. ויש להעיר עליו
דכיון שאמר וזמון הזה וכו' א"כ תחלת הזכרה נוסחתה כך אף
זמון הצית למה אינו מזכיר פסח מלה ומורים, ויראה דאף
זמון הצית היה נעצב הזכרה שום לעומאים ולטהורים לצני חו"ל
ולצני א"י, שכיון שהפסח הוא עיקרו של חג וכזר הזכיר זמן
בקדוש היום.

וכתבו צחו', ר"ע אינו חותם בצדך שלא היה מאריך
בזכרי בקשה ולא היה אומר אלל הודאה, ור"ע קצר דחותם זה
בצדך לפי שמאריך בזכרי בקשה ואומר כן ה' אלהינו, ומדברי
הרמב"ם למדנו שר"ע לא שינה העופס הישן שהיה זמון הצית,
וכן משמע מהגי' ולא היה חותם, דלאו על ר"ע קאי אלל על
הנוסח, ור"ע שינה העופס והוסיף זו בקשה על העתיד, וידענו
שר"ע רצה להלטיב לז העם למרוד צרומיים. עוד כתבו צחו',
וגרסינו ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים שחגיגת י"ד נאכלת
קודם הפסח לפי שהפסח נאכל על השוצע. אמנם יש לישב
ונוסחא מן הפסחים ומן הזבחים, שהפסח היא עיקר וחגיגה אינה

זאה חלל עם הפסח ע"כ ונקדים הפסח בצקשתו שאם אין פסח
אין חגיגה, וכהא דאורי צ"ה שהיין גורם לקידוש שתאמר ומצד
על היין קודם, אף כאן מתפלל על הפסח קודם. וי"א כשהל פסח
צמו"ט יאמר וון הפסחים וון הזבחים (ונג"א לו"ח סי' הע"ג ס"ק ל')
ור' יעקב עמדן כתב ח"ל לשנות צום פעם כי צמו"ט אין עם
חגיגה כלל חלל הנך אחר כוז שנים. ודברי טעם הם ודלל כמו
שהדפיסו בהגדות.

משנה ז.

מזגו לו כוס שלישי מברך על מזוגו רביעי גומר
עליו את הלל ואומר עליו ברכת השיר.

בנוסחת הנושניות וזכרונותיו וזכר חלפס חת ההלל, וז"ל
הציא גי' גומר חת ההלל. והציא גי' מצד עליו זרכת מזוגו
ולשון הרמז"ס צפ"ו מצד עליו זרכת המזון.

וגרסינן עלה בגמרא, ח"ל רב חנן לרבא ש"ו זרכת המזון
טעונה כוס, ח"ל חרבע כפי תיקו רבנן דרך חירות, כל חד וחד
נעזיז ציה וולוס (וצפי' ר"ח וצנוקסאות כתי' צד"ס וצרי"ף ח"ל
רציכא לרבא). וכתבו צתו' (ק"ה ע"ב) קלת ומשמע דאפי' ציחיד
טעונה כוס וכן משמע לקמן דתנן שלישי חומר עליו זרכת המזון
וקאמר בגמרא וכו' ויהו יש לדחות משום דצהמ"ו טעונה כוס
צג' תיקנו צפסח אפי' ציחיד וכו'. ויראה דצאשגירת ליטכא נקעי
זרכת המזון, דצמטכה מצד על מזוגו חנן, ויראה דמשום הכי
נקטה האי ליטכא דצפסח אף היחיד מצד על מזוגו על הכוס.
רביעי וכו' ואומר עליו ברכת השיר. גרסינן עלה

בגמרא, מאי זרכת השיר, רב יהודה אמר יהללך ה' חלמינו וכו'
יוחנן אמר נשמת כל חי. והנה ג' עופקי זרכות הם על השיר,
א) יהללך שאומרים על הלל, ב) ישחצח שאומרים על פקוקי
דזמרה, ג) נשמת שחצח צישחצח. וזו האחרונה נראה שנתקנה
על הלל הגדול שאומרים על ירידת גשמים, כדגרסינן ספ"ג
דמעניה, ונעשה בגזרו הענית צלוד וירדו להם גשמים קידם הלכות
ח"ל ר' ערפון לאו ואכלו ושחו ועשו יו"ע וילאו ואכלו ושחו ועשו
יו"ע וצאו צין הערצים וקראו הלל הגדול. וכשנכתב בצגנון ההודאה

שכנסתה כמלא שהיא כולל יל"ו והללה מהדברים שנתענין עליהם,
שבתחלה הוא אומר, ומצלעדיך אין לנו מלך גואל ומושיע כלל,
ואח"כ פורט, פודה ומליל ומפרנק ומרחם בכל עת לרה ולוקה,
וצפרטן של דברים אומר ממלרים גאלחנו ומצית עצדים פדיתנו,
וזו גואל, ואח"כ מפרט וישיע ואיכך, צרעב זכחנו וצצע
כלכלחנו ומחבז הללחנו ומדצר מלעחנו ומחליים רעים וכאמנים
לדיחנו. וגרסינן בצרכות (כ"ט ע"ג) אחא דחנן על הגשמים וכו'
חנא מלימתי וצרכין וכו', וואי מצרכין ומייתי התם נמי רב יהודה
ור' יוחנן, אחר רב יהודה מודים לחננו לך על כל טפה וטפה
שסודת לנו וכו' יוחנן מקיים זה הכי חילו פינו מלא סירה כים
וכו' אין לנו מקפיקים להודות וכו' עד תשתחוו. וזהו צירידת
הגשמים כקדכן. ומזה חני דן שר' יוחנן תפס נוסחתו עפ"י נוסחת
ההודאה בזמן שאומרים הלל הגדול, וכשאמרו בגמרא רב יהודה
ור' יוחנן, היינו שרצ יהודה צצב קבל מרבותיו רב ושמואל
לחתום כך ולהודות כך, ור"י צא"י אחר כך לחתום ולהודות. ומה
שאלו אומרים נשמת צצת וציו"ט היא נוסוס שאלו אומרים הלל
הגדול צצת צפקוקי דזמרה כו"ט הרמז"ס צקדר תפלות וז"ל,
צרכה לחנוכה שלחחר פקוקי הזמירות ישחצה שוך וכו' צצת
נהגו כל העם להוקיף לפני צרכה זו נוסח זה נשמת כל חי וכו'
ויש מקומות שנהגו לקרות הלל הגדול קודם פקוקי הזמירות וכו'.
וגרסינן צפקמים שם מהיכן הלל הגדול רב יהודה אומר
(צפקמים כתוב רבי וכבר כתב צד"ק שהוא סיבוס והציא ראיות
הצצה לזה ואינו חלל ר"ת רצ"י) מהודו עד על נהרות צצב
(כל"ל עיין צד"ק) דהיינו ממזמר קל"ו. ורבי יוחנן אומר ונשיר
המעלות עד על נהרות צצב, רב אחא בר יעקב אומר וכי יעקב
צחר לו יה. וכפי הנראה בהשקפה הראשונה יהיו לר' יוחנן ג'
מזמורים דהיינו קל"ד קל"ה וקל"ו, ולר"א בר יעקב צ' דהיינו קל"ה
וקל"ו. והנה צתוס' (קי"ז ע"א) צד"ה שעומדים כתבו, ה"ג שעומדים
צצית ה' צחלות צצית ה' חלוינו הללויה דצתריה ריש פירקא, ולא
גרסינן העומדים צצית ה' צלילות (שהיא קל"ד) דא"כ הוה ליה
למינקט יצרכך ה' חליון, שזהו פסוק למעלה משהללויה, ולא הו"ל
למינקט ג' פסוקים למעלה, ולפ"ז אנו לריכין אומר, כי (כל"ל
וצפקמים כתוב צו וכן הגיה מהרש"א) הללויה הללו אח שם
ה' הללו עצדי ה' שעומדים וגו' שלמעלה מזה אינו תחלת המזמור,

ללא יתכן שיהיה המזמור צ' פקוקים וכו' אללא היא קיפו של שיר
המעלות הנה זכרו, ואחי שפיר דקאמרינן לקמן [צטט] ר' אחא
זר יעקב דמתחיל הלל הגדול וכי יעקב זכר לו יא דהיה תחלת
המזמור, דזענין אחר לא יתכן שהיה מתחיל הלל מאמצע המזמור.
ומהרש"ח הקשה על דבריהם דמזמור קי"ז נמי צ' פקוקים הוא,
וא"כ אפשר שהוא מזמור לעלמו ואינו קופו דשיר המעלות. עוד
הקשה להשתא נמי כי יעקב וגו' לאו תחלת המזמור, שקודם לו
עכ"פ הללויה כי עוז ה' זמרו לשמו כי נעים. והנה מתוך הקושיא
הראשונה נדחו דברי התוספות באמת, אם לא דק"ל דמזמור קי"ז
עם הודו לה' דבתריה חד מזמור הוא. אמנם קושיא בתרייתא לאו
קושיא היא דאיכא למימר דנקט מפרש מקוים ומיכבד, וכשתחיל
וודאי מהללויה הוא מתחיל.

והנה צעיקר הענין כראש מתוך בגנון הכתובים דהדין עם
התוספות דהנהו צ' כתובים אינם למזמור קל"ה, וגם ראיתם
מדברי ר"א זר יעקב ראיה. אבל מה שאמרו שהם ממזמור קל"ד
זהו רחוק עפ"י בגנון הכתובים ואינו מתקבל על הלז. ולפ"ז אם
כוונת ר' יוחנן דאף שיר המעלות בכלל הלל הגדול יהיה א"כ לר"י
ד' מזמורים, שיר המעלות, הללויה דשעוומדים, והללויה דכי יעקב,
והודו. אמנם צירושלמי דתענית ספ"ג ובפסחים פ"ה ה"ז גרסינן,
אי זו הלל הגדולה. ר' פרכך צטט ר' חנינה הודו לאלהי האלהים כל"ח
הודו לאדוני האדונים כל"ח, כלו' אלו המקראות שהוא מוסיף על
הודו לה' כי עוז כי לעולם חסדו שנזכר גם צוקוס אחר, א"ר
יוחנן וצלזד שעוומדים צצית ה', כלו' שיתחיל צזה המזמור שהוא
קל"ה, ולמה צצילין תרתין פרשייתא, ר' זעירא ר' אבהו צצט
רשצ"נ מפני שירידה גשמים כלולה צהן, על דעתיה דר' יוחנן
כיחא מעלה נשיאים מקלה הארץ, ובר' חנינה מה, צגין דכתיב
נותן לחם לכל צער, ומייתי שם אמוראי אחריני דקצרי דהלל
שלו הוא הלל הגדול, וצצר קפרא חני הכי, שאמר אונתיתין
מימיה של כח שצצית לא הגיעה לאהצתי, זו היא הלל הגדולה.
ושמעין מזה תרתי, חדא דלר' יוחנן הלל הגדול הוא תרתי
פרשייתא, ועוד דהללויה שעוומדים עם דבתריה חד מזמור,
ולפ"ז הא דנקטי צר' יוחנן צצצלי מושיר המעלות כלו' מושיר
המעלות ולא שיר המעלות בכלל, דוגמא עד על נהרות צצל
ולא על נהרות צצל בכלל, ונקטי הכא לאפיקי שלא תאמר מהללויה

דכי יעקב כדעתיה דר"א בר יעקב באומת. ומימרי דהנהו אמוראי
לאו לענין פסקא אצרייתא דר"ט דפסקאים נאמרו, אלא על ר' ערפון
דמענית נאמרו, לענין הלל הגדול של מענית שהוא צושנה, אלא
דמסדר הגמרא מיייתי להו לענין הלל הגדול דלילי פסקא. וענינו
של דבר לדעתיה הוא, דלזמור קל"ה הוא מלוקט מפסקאים פסקאים
שצתורה ושצתהלים וירמיה, יעמוד ע"ז המעיין על כל פסוק ופסוק
סיבן מקורו, ומי שתקנו לילי פסקא וליו"ט של גשמים תקנו,
אמנם לילי פסקא התחילוהו הללויה הללו את שם ה' הללו עצדי
ה' שעומדים בצית ה' בחלרות צית אלהינו כי יעקב צחר לו יה
וגו', וכענין שאמרו צירושלמי פקחים פ"ה ה"ה לשעבר הייתם
עצדי פרעה מכאן ואילך אתם עצדי ה' הללויה הללו עצדי ה'
ולא עצדי פרעה, והם הם שעומדים בצית ה' בחלרות צית אלהינו,
ומקור זה המקרא הוא צשיר המעלות הקודם לו שכלומר על הכהנים
והלויים העומדים בצית ה' צלילות, וליו"ט של גשמים התחילו הללויה
כי טוב ה' זמרו לשמו כי נעים כי יעקב וגו', ור"י הקפיד שלא
להתחיל באמלע אף ציו"ט של גשמים ואמר וצבד שעומדים בצית
ה'. וזה ההלל שעומדים בצית ה' לא שייך אלא צזמן שצתה"ק
קיים. וחתמו צנשמה צלילי פסקא וציו"ט של גשמים, וצצל לא
אמרוהו צלילי פסקא חפי' צזמן שציהמ"ק קיים שאינם מהעומדים
צצית ה' וחתמו את ההלל ציהללך כמו צליך יומי שאומרים הלל,
וע"כ אמר רב יהודה צצל דצרכת השיר הוא יהללך, ור' יוחנן
צא"י אמר לחתום צנשמה כמו שהיו נוהגין צזמן הצית.

ובתב הרצ אלפס ומנהגא דעלמא כרצ יהודה צתרווייהו
צצרכת השיר וצהלל הגדול, ולפ"ז אין לכשמה מקום לאומרו, וכן
כתב הרמז"ס צפ"ח, ואח"כ מוזג כוס רציעי וגומר עליו את ההלל
ואומר עליו צרכת השיר והיא יהללך ה' כל מעשיך, וכ"ה צסדר
ר"ע גאון יהללך וכו' ולשמך נאה לומר צכל יום תמיד ומעולם
ועד עולם אתם אל צא"י מלך מהולל צתשצמות. אמנם מקידורו
מוכח שטופס זה הוא מיוחד לילי פסקא, שצהלכות ר"ח כתצ וחוחנין
יהללך מעשיך ישצמוך עמוסיך יודוך חוקיך כפי גדל נסיך ובתיב
כל הנשמה תהלל יה הללויה צא"י מלך מהולל צתשצמות. ואח"כ
כתב צה' פסקא וכן אמר ערנא ורצנא ר' משה ריש מתיצתא יחיד
אמר מוזנו צלילי פקחים חייב לגומר את ההלל ולומר יהללך
ולחתום וכו', ולחתום אחריו חלוקין רב יהודה ור' יוחנן וכו'

והלכה כרצ יחודם וכך מנהג צפתי ישיבות. ופי' הלכה ואח"כ
וננהג, יהודה ועוד לקרא צפתי, אלל כך הלכה לפי שכך נהגו.
כך הוא שיטת הענין עפ"י מנהג צבל עד שצאו חבתי
לרפת ועקמו עלינו חת הדרך. צתקפות כחצו, רי"א נשמת כל
חי, כרחה ה"פ חף נשמת כל חי חחר יהללוד, דללת"ה חנן כנחן
עצדיקן, וקורא נשמת כל חי צרכת השיר לפי שצצצות חומרים
חוחו חחר פקוקי זעורה, ור' חיים כהן לא היה חותם ציהללוד
כי חס צנשמה לצדו, משום דלישנא לצרכת השיר משמע חדא
צרכה.

ואלו הדברים מתמיהין עפ"י מה שהקדמנו, דאנו נשמת
צצצות חקנת חבתי היא, וננהג הוא שנהגו העולם, והחף
תקרא הושנה ונשום הכי לנשמת צרכת השיר, ועוד וכי ר' יוחנן
צא"י ידע מרצ יהודה צצבל תלמידים של רב ושמואל דלימא עליו
חף נשמת, וגם חין לדחוק ולומר דודאי ר"י נשמת ולא חף נשמת
חמר, אלל מקדר הגמרא מיייתי להא דר' יוחנן כדי לומר חף נשמת,
דזה עיקר חקר מן הכפר, ודרך הגמרא צכילא צזה לומר הילכך
נימרינהו לתרווייהו.

ורשון הרשב"ם, ורי"א נשמת כל חי, חף נשמת דהיינו
צרכת השיר דנחתיין דחילו יהללוד חנו חומרים צכל יום שאומרים
צו חת ההלל, ומאי שנא ליל פקח דנקנו, חס לא להוסיף עוד
צרכה חחרת, והיינו דחמר הלכה כר' יוחנן צתרווייהו וקצעוהו
לחחר הלל הגדול שלריך (לחומרן) [לחומרן] כדלקמן דהשתא חכא
צרכה צכל חדא וחדא והכי הוה מילתא שפיר כך כרחה צעיני.
ודצרו ווכיחין דגי' חחרת הוה ליה, דצקפרינו ליחא חא דהלכה
כר' יוחנן, ולחכמי קפרד כתי לא הוה להא גי' כדחזיקן לעיל.
ורחיתי ד"ק שהצירא גי' חחרת צדצרי הרשצ"ס עפ"י כת"י, והיינו
דחמרין לתרווייהו דהילכתא כר' יוחנן וקצעוהו וכו'. ומי שתיקנו
כך יפה תיקנו. ודצרו לענין הלל הגדול יצארו להלן, ומה שהקשה
ונ"ש ליל פקח דנקנו, כצר תירלו הרח"ש יפה יעו"ש. ועיי' צעיני
חלו הצרכות של הלל שלפניו ושלחחריו צעור חו"ס קי' חע"ג וכו'
ח"פ שקצן כל הדעות והשיעות צזה הענין.

וענין הדר הגדול צלילי פקח הוא צגמרא שס, ח"ר
רצעי גומר עליו חת ההלל וחומר הלל הגדול דצרי ר' ערפון,
ויש חומרים ה' דועי לא חחקר. וגי' זו היא עפ"י חבתי לרפת,

והבי הוא צרש"י ורשצ"ס, הכי גרסינן רציעי גומר וכו'. אצל צקדר
ר"ע גאון איתא ואם רולה לשתות כוס אחד אחר ד' כוסות חוזר
ואוחז כוס חמישי ואומר עליו הלל הגדול וחוזר ושותם ציהללוק,
שכך שנו חז"ל תניא חמישי אומר עליו הלל הגדול דר"ע וי"א וכו',
וקיים שם מכאן למדנו שד' כוסות חוצה חמישי רשות, אם רולה
שותה ואומר עליו הלל הגדול ואם לא פטור ולריך לומר אחר הודו
לאל השמים וגו' יהללוק וכו' וחותם. וצרצ אלפס ת"ר חמישי אומר
עליו הלל הגדול דר"ע וכו'. וצאמת ליטנא דמתניתין ולא יפחתו
כו וכו' ומשמע דאם רלה להוסיף יוסיף. ודעת ר"ז הלוי דר"ע
חולק, דק"ל דאם רלה להוסיף לריך לומר עליו הלל הגדול ולדעת
י"א ה' רועי, ואכן קי"ל כתנא דידן ואם רולה לשתות ישתה צולא
כלום או יאמר עליו מה שירלה. אצל שיטת הרמב"ם נראה שראוי
לעשות כך אלא שאינה חוצה, שכתב צפ"ח, ויש לו לעזוג כוס
חמישי ולומר עליו הלל הגדול מהודו לה' כי טוב עד על נהרות
צבל, וכוס זה אינו חוצה כמו ארבעה כוסות. וצטור סי' תפ"א
הביא רבנותא דאמרי הכי ורבנותא דאמרי הכי. ועכ"פ דעתם דאף
אחר נשמת חותם ציהללוק ולא צישתצח, ואיכא דקצרי דלאחר
נשמת חותם צישתצח כמו שהוזכר שם צטור. וקצלו הלרפתים
לומר הלל הגדול, והכוס לא קצלו והגיהו צגמרא, ומתוך זה צח
הערצו צקפרי הגדה שלנו צדפוסים שונים, שצקלחן קידרו יהללוק
אחר הלל צחתימה וצקלחן צלח חתימה, ואח"כ פידרו הלל הגדול
נשמת וישתצח צחתימה.

ונישאר לנו לצאר עוד דצר אחד צענין ההלל, והוא ששנינו
צתוקפהא, המקרא את ההלל הם הולכין חללו וקוראין והוא
אינו הולך חללם. המקרא את צניו ואת צנותיו הקטנים לריך
להיות עונה עמהם צתוקם שעונים, צאיזה עוקם הוא עונה,
הגיע לצרוך הצא, עינה עמהם צשם ה', הגיע לצרכוכם, אומר
עמהם מצית ה'. צני העיר שאין להם מי שיקרא את ההלל, הולך
לצית הכנכת וקורין פרק ראשון והולכין ואובלין ושותין וחוזרין
צאין וגומרין את כולו, ואם אי אפשר להן כן גומרין את כולו.
הלל אין פוחתין ממנו ואין מוסיפין עליו, ר' אליעזר צן פרטה
היה פושט צו דצרים, רצ (ל"ל רצי) היה כופל צו דצרים. וצכת"י
ערפורע יש איזה שינוים צקגנון ולא צענין, ושם איתא ר' היה
כופל.

ורואה חני להקדים כי עיקרו של הלל צלילי פסח הוא על אכילת הפסח כדתנן בפ"ט (ל"ה ע"א) וזה צין פסח הראשון לשני וכו' הראשון טעון הלל באכילתו והשני אינו טעון הלל באכילתו, זה וזה טעון הלל בעשייתו. ואמרינן עלה בגמרא, מה"מ אל"י השום ר"ט צן יהילדק אמר קרא הסיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל') לילה המקודש לחג טעון הלל (כגון פסח ראשון, רש"י) לילה שאין מקודש לחג אין טעון הלל (ליל אכילת פסח שני שאינו יו"ט, רש"י), זה וזה טעונין הלל בעשייתו, ו"ט, חצ"ע"א לילה קא נוועט, יום לא קא נוועט, וחצ"ע"א אפשר ישראל שומעין את פסחיהן ונועלין את לולציהן ואין אומרים הלל. ופרש"י הסיר יהיה לכם ציום שהגאלו מן הגלות כליל התקדש חג כמו שהתם נוהגים לשורר צליל התקדש חג ואין לך ליזי חג להטען שירה חוץ מנלי פסחים על אכילתו. אמנם זירושלמי הדצר מפורש ודלח כרש"י, דאמרינן שם עלה דמתכיתין, ח"ר יוחנן צפס ר"ט צן יולדק כתיב הסיר יהיה לכם וגו', צל ליל פסח ללמד על מופלתו של קנחריז ונמלח למד נמנו, מה זה טעון הלל חף זה טעון הלל. ואח"כ כרש"י, דגרסינן בפסחים (קי"ז ע"א) הלל זה ניי אמרו וכו', רחצ"ע אומר חזקיה וסיעתו אמרוהו צטעה טעווד עליהם קנחריז, או אח"כ כחכמים, שאמרו שם, נביאים שציניהם תקנו להם לישראל שיהיו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל לרה ולרה, שלא תצא עליהן, ולכשנגאלין אומרין אותו על גאולתן. ור' יהודה אומר שמואל נקט בוותייהו דחכמים, דאמר שמואל, שיר טבתורה ושה וישראל אמרוהו צטעה טענו מן הים, והלל זה ניי אמרו, נביאים שציניהם תקנו להם לישראל וכו'. ועכ"פ מופלתו של קנחריז נמלח למד לליל פסח ודלח כרש"י. וגרסינן שם (פ"ה ע"ב) אומר רב גבין ועליות לא נתקדשו, איני והאומר רב משום ר' חייא כזיחא פסחא והלולח פקע איגרא, ואי לאו דלכני צאיגרא ואמרו צאיגרא, (אלמלא גבי ירושלים נתקדשו, רש"י), לא, דלכני צארעא ואמרי צאיגרא, איני והתנן אין נפטירין אחר הפסח אפיקומן, ואמר רב שלא יעקרו נחצורה לחצורה, ל"ק כאן צטעת אכילה (כך ונאכל עוד צחצורה אחרת, רש"י) כאן שלא צטעת אכילה (קריאת ההלל לאחר אכילה, רש"י).

נמצינו למידין ומכאן שההגדה וההלל לאחר אכילה היו

ובמ"ש לעיל צ"ש הרמ"ה, ואחר שאכלו היו מחאכפין לקריאת ההלל למי שידוע להקרות, וזהו ששנינו הוקרא את ההלל הם הולכין אללו וכו', שצני החצורה רשאים לעקור את חצורתם משום הלל, אבל הוא לא יעקור את חצורתו כדי שיקרא את ההלל על אכילת הפסח צמקום אכילתו. ואח"כ שנו צמי שוקרא את צני ציתו והם עדיין קעניס שהוא מחוייב לענות עמהם לפי שהם אינם בכלל חיוצ ואינו יולא צמה ששומע מהם.

ובשנהרב הצית קצעו לומר ההלל אף בלא אכילת הפסח, וזהו ששנינו בחוקפתח דקובה פ"ג, שמונה עשר יום צשנה ולינה אחת קורין צהן את ההלל, ואלו הן, שמונת ימי החג, ושמונת ימי חנוכה, ויו"ט הראשון של פסח ולינו, ויו"ט של עלרת. וצמק' ערכין (י' ע"ח) מיייתי צשם ר' יוחנן משום ר"ש בן יהולדק י"ח ימים שהיחיד גומר צהן את ההלל וכו', אללא ללא גריק החס ולינו, ומסיים וצגולה כ"א יום וכו', וזו הוצא צמק' סופרים פ"ב ושם גריק ולינו, וצספרים שלנו הצרייחא שם משוצשת, ואעתיק אותה עפ"י הר"ן שהציאה צרצ אלפס צפי' דצרכת השיר, ר"ש בן יהולדק אומר י"ח יום ולינה אחד יחיד גומר וכו' ויו"ט הראשון של פסח ולינו, וצגולה כ"א יום וצ' לילות ומלוה מן המוצר לקרות הלל צציהכ"צ צשני לילות של גליות ולצרך עליהן ולאוורו צנעימה וכו', כשהוא קורא אותו צציתו אינו לריך לצרך שכצר צריך צרצים. ואלה הדצרים האחרונים יקודם צירושלמי דצרפות פ"ק, דח"ר יוחנן הלל חס שנועה צציהכ"צ ילא, והציא הר"ן שם כולא, ופי' צשם הרצצ"א שעיקר חקנת קריאת ההלל צציהכ"צ היחה ולא צציתו. והדצרים נכונים כפי מה שאומר, שצני ספק שאחר החורצן הנהיגו הדצר כמו שהיו רגילין צזמן הצית להחאכק צחצורות חצורות, וכסדר ששנינו צמושנה דהציאו לפניו וכו', ולאחר שאכלו ושחו ושאל הצן והשיצו, פתחו צדרוש וקיימו צגאלוה, וצרכו על המזון ואחרו הלל על הכוס, וצהמשך הזמן נשחנה המנהג, אי משום שכרות, ואי משום שנחצו אחר החורצן חלו שחיים צקיאים, שבעלו צחי הקפר וצחי התלמוד וקיצת החורצן ועול הרומיים, והנהיגו העם לדרוש קודם האכילה, והיה הצקי הולך מצית לצית לעשות הסדר, כונו שהארכו צענין זה ר"ע גאון ורצ אלפס כילד יעשה, ועכ"פ צקריאת ההלל ראו לקיים המנהג הישן לקרותו צליצור וצחצורה, וכדי שלא לצייש את מי

שאינו צקי, הנהיגו שיהיו נחאספים כולם צציהכ"כ הצקי ושאינו צקי, וע"ז שנינו צכי העיר שאין להם מי עיקרא את ההלל וכו'. כלו' שיש צהן צעלי צחיס שאינם צקיאין, ואין להם מי שילך נצית לצית לקרות ההגדה וההלל, ונקטו הלל לפי שהלל עיקר, שהיא מן המקרא השיר יהיה לכס כליל התקדש חג, ועשו לזה תקנה כעו שאמר, הולך לציהכ"כ, כלו' כל אחד ואחד הצקי ושאינו צקי, (וצכת"י ערפורט הגי' שאין להם מי שקורא את ההלל ככנסין לציהכ"כ) וקורין פרק ראשון והולכין ואוכלין ושותין ומזרין וצאין וגומרין את כולו. ועעם שאין קורין אלל פרק ראשון הוא שלא יאחרו הסעודה מפני התנוקה שלא ישנו וצענין זה מודים אף צ"ס שלא יקראו אלל פרק ראשון.

ואותה ברייתא נשנית צומן שלא קצעו עדיין תפלת ערצית חוצה צליצור צציהכ"כ, וכמו ששנו צכי חצורה שהיו מקוצין וקדש עליהם היום וכו', וכן מעשה צרשצ"ג ור' יהודה ור' יוסי שהיו מקוצין צעכו וקדש עליהם היום וכו', הצחתי לעיל צריש מענה ח', וע"כ אמרו שילכו לציהכ"כ לקרות פרק ראשון של הלל, ואם היו מתפללין ערצית צלצור היה אומר קורין אחר ערצית פרק ראשון. ואח"כ שנו, ואם אי אפשר להן כן, כלו' כגון שציהכ"כ רחוק או צעדה וקשה להם ליך ולחזור, גומרין את כולו. ונתוך כך נתפשט המנהג לגמור את כולו צציהכ"כ, וצפרט כשהנהיגו צתפלת ערצית צלצור והיו נאספין לתפלה גמרו את ההלל אחר התפלה צאין הצדל לצקי ושאינו צקי, וזהו שאמרו צירושלמי הלל חס שמעה צציהכ"כ ילא. ועל יקוד זה המנהג שנו צומק' קופרים ומורה מן המוצחר לקרות הלל צציהכ"כ וכו', וכשאר זה המנהג אלל הכפרדים כמו שהוצא צחו"ח סק"י תפ"ז.

וביה שישנו הלל חין פוחחין וממו ואין מוקיפין עליו, היא דלא כר' ערפון. ומה ששנו ר"ח צן פרעה היה פושט וכו', הוא עפ"י וזה ששנינו צקוכה (ל"ח ע"ח) נוקום שנהגו לכפול וכו', והציאו שם צרייתא זו צנוקחא אחרת.

בין הכוסות הרלו אם רוצה לשתות ישתה בין שלישי לרביעי לא ישתה.

גרסינן עלה צירושלמי, למה צשציל שלא ישתכר, כצ

משוכר הוא מה צין יין שצחוק המזון מה צין יין שלאחר המזון,
יין שלאחר המזון משכר שצחוק המזון אינו משכר. והביאו הרב
אלפס, וגם החוקמות הביאו זה וכתבו שלא יסתבר ושלל יוכל
לומר הלל. וכבר כתבתי דג' בוסית היו רגילין בכל קעודה,
ומי שרגיל בו יותר שותה יותר, אלזל כוס רביעי הוא מיוחד לליל
פקח לקריאת ההלל שאומר בו כוס ישועות אשא וגו', ולכך
יחדוהו שצין שלישי לרביעי לא ישתה, אלל דהוה קשה ליה
לירושלמי מאי איכפת לי אם ישתה יין של רשות אחר כוס שלישי
קוף קוף יקח כוס של חוצה להלל, וע"כ אומר צשצ"ל שלא
ישתכר ולא יוכל עוד ליקח כוס של חוצה לומר עליו הלל.

ו**גחרקו** הגאונים והראשונים אם לריך לצרך על כל כוס
וכוס, וכן נחלקו אם יצרך צרכה אחרונה אחר כל כוס וכוס,
והביאו העור אלו הדעות צקי" תע"ד, והוקבם לצרך על כל כוס
וכוס, וצרכה אחרונה רק אחר כוס רביעי.